ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱՅԻ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ
ИЗВЕСТИЯ АКАДЕМИИ НАУК АРМЯНСКОЙ ССР

Հասարակական գիտություններ № 11, 1962 Общественные науки

ՀԱՅՐԵՆԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԿԱԲԻՆԵՏՈՒՄ

ԳԵՆԵՐԱԼ-ԼԵՅՏԵՆԱՆՏ Ս. ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ

(Ծննդյան 60-ամյակի առթիվ)

Գեներալ-լեյտենանտ Սարգիս Սողոմոնի Մարտիրոսյանը Սովետական Զինված Ուժերի կադրային սպաներից մեկն է։ Նա շարքային մարտիկից աճել դարձել է կորպուսի հրամանատար։ Հայրենական Մեծ պատերազմի ռազմաճակատներում զորքերի հմուտ ղեկավարման և անձնական խիզախության համար արժանացել է Սովետական Միության հերոսի բարձր կոչմանը։

Սարգիս Մարտիրոսյանը ծնվել է 1902 թ. սեպտեմբերի 21-ին Ադրբեջանական ՍՍՌ Շամախու շրջանի Մադրասա հայկական գյուղում։ Նախնական կրթությունը ստացել է իր ծննդավայրում, ապա սովորել է Էջմիածնի հոգևոր ճեմարանում, որը կիսավարտ թողնելով, վերադառնում է իր ծննդավայրը և այդտեղից 1917 թ. մայիսին կամավոր մտնում Բաքվի Կարմիր գվարդիայի շարքերը։

Մարտիրոսյանը մասնակցել է Ադրբեջանում և Հայաստանում սովետական կարգերի հաստատմանը և քաղաքացիական կռիվներին։ 1922 թ. նա հայկական հրաձգային դիվիզիայի 2-րդ գնդի գնդացրային դասակի հրամանատարն էր։ Հենց սկզբից մտահոգվելով իր ռազմական գիտելիքները հարստացնելու, կրթված հրամանատար դառնալու ցանկությամբ, Մարտիրոսյանը 1923 թվականից հաճախում է ռազմական մի շարք դասընթացներ։ Նա ավարտում է Թբիլիսիի հետևակային դպրոցի հրամկազմի վերապատրաստման դասընթացների գնդացրային, ապա հետախուզական բաժինները, իսկ 1928 թ. Մոսկվայում ԲԳԿԲ Գլխավոր շտաբին կից Բարձրագույն հետախուզական կադրերի կատարելագործման դասընթացները։

Ս. Մարտիրոսյանը 1925 թ. պարտիայի անդամ է։ 1924—1938 թթ. նա հրամանատարական պաշտոններ է վարել Վորոշիլովի անվան 76-րդ հայկական լեռնա-հրաձգային դիվիզիայում՝ վաշտի հրամանատար, հետախուզական գծով գնդի շտաբի պետի տեղակալ, դիվիզիայի շտաբի հետախուզության բաժնի պետ, օպերատիվ բաժնի պետ և այլն։

Նախապատերազմյան հնգամյակների տարիներին լծվելով սոցիալիստական Հայրենիքի և նրա բանակի շինարարության գործին, Մարտիրոսյանը պատրաստել է մեծ թվով հետախույզներ, գնդացրորդներ և սնայպերներ, դաստիարակել է հրամանատարական կադրեր։

1938 թ. մայիսի Սարգիս Մարտիրոսյանը փոխադրվում է Բելոռուսական ռազմական օկրուգ։ 1936—1940 թթ. նա ղեկավար հրամանատարական աշխատանք է տարել 30 և ապա 121-րդ դիվիզիաներում և իր ղեկավարած զորամասով ակտիվորեն մասնակցել է Արևմտյան Բելոռուսիայի և Մերձբալթյան երկրների ազատագրմանը։

Երբ սկսվեց 1941—1945 թթ. Հայրենական Մեծ պատերազմը, փոխգնդապետ Մարտիրոսյանը ծառայում էր Խարկովի ռազմական օկրուգում։ Նա վերադաս հրամանատարության հանձնարարությամբ Դոնբասի բանվորներից ձևավորում է 227-րդ հրաձգային դիվիզիան և նշանակ-

վում նրա շտաբի պետ։ 1941 թ. հունիսի 26-ից Մարտիրոսյանը այդ դիվիզիայի հետ միասին մեկնում է ռազմաճակատ։ Դիվիզիան սկզբում Հարավային ռազմաճակատում, ապա Կիևի հարավարևելյան շրջաններում ու Դնեպրի ափերին պաշտպանական մարտեր էր մղում մեր Հայրենիքի տերիտորիաները ներխուժած ֆաշիստական զավթիչների դեմ։ Ապրելով ժամանակավոր նահանջի բոլոր դառնությունները, նա հենց սկզբից հանդես է բերում սովետական կադրային սպայի անընկճելի կամք ու տոկունություն։

Մոսկվայի պաշտպանության մարտերի լարված շրջանում, գնդապետ Մարտիրոսյանը 340-րդ հրաձգային դիվիզիայի հրամանատարն էր։ Նրա դիվիզիան 49-րդ բանակի միավորումների հետ միասին կատաղի մարտեր մղելով գերմանական տխրահռչակ գեներալ Գուդերիանի զրահատանկային զորամասերի դեմ և նետ շպրտելով նրանց, դեկտեմբերի 19-ին Տուլայի մոտ խոշոր հաղթանակ է տանում։

Հետապնդելով նահանջող թշնամուն, սովետական զորքերը ազատագրում են Մոսկվայի և Տուլայի մարզերի քաղաքներն ու գյուղերը։ Մարտիրոսյանի միավորումը մտնելով 50-րդ բանակի կազմում մասնակցում է Ալեկսին, Կալուգա, իսկ 1942 թ. փետրվարին նաև Յուխնով քաղաքների և շատ այլ բնակավայրերի ազատագրմանը։ Ջնջք բերված հաղթանակների համար դիվիզիայի հրամանատար Մարտիրոսյանը պարգևատրվում է «Կարմիր դրոշի» շքանշանով։

50-րդ բանակի Ռազմական խորհուրդը, շնորհավորելով Մարտիրոսյանին պարգևատրման առթիվ, գրել է.

«...Ձեր ղեկավարությամբ դիվիզիան անցավ փառավոր մարտական ուղի, լուրջ հարվածներ հասցրեց գերմանա-ֆաշիստական զորքերին»[1]։

Մոսկվայի պաշտպանությունից հետո 1942 թ. հուլիսին տանկային 5-րդ բանակի կազմում Մարտիրոսյանի միավորումը առաջադրանք է ստանում ջախջախել դեպի Դոնի տափաստանը գրոհող թշնամու զորքերի խմբավորումը և ընդլայնել գետի արևմտյան ափի դիրքերը։ Հաջողությամբ պաշտպանելով իրենց դիրքերը և նետ մղելով հակառակորդի իրար հետևող գրոհները, Մարտիրոսյանի զորամասերը հուլիսի 21-ին վճռական հակագրոհով ջախջախում են թշնամու խմբավորումը և առաջ շարժվելով ամրանում ստրատեգիական տեսակետից կարևոր նշանակություն ունեցող բնագծերում։

Այդ մարտերում Մարտիրոսյանի միավորումը ոչնչացնում է հակառակորդի 15 գումարտակ, 85 տանկ և այլ սպառազինություն։ Թշնամին կռվի դաշտում թողնելով մի քանի հազար սպանված, նահանջում է։ Դիվիզիան 1942 թ. սեպտեմբերին ակտիվ պաշտպանական մարտեր է մղում նաև 38-րդ բանակի կազմում Վորոնեժի ռազմաճակատում։ Որպես արժանի գնահատություն զորքերի հմուտ ղեկավարման և տարած հաղթանակների համար, ՍՍՌՄ Ժողկոմսովետը գնդապետ Մարտիրոսյանին 1942 թ. դեկտեմբերի 20-ին շնորհում է գեներալ-մայորի կոչում։

1942—43 թվականների ձմեռային հարձակումների ժամանակ Մարտիրոսյանը իր դիվիզիայով 40-րդ բանակի կազմում 200 կիլոմետր մարտական երթ է կատարում Դոնի միջին հոսանքի ուղղությամբ։

1943 թ. հունվարի 12-ին մյուս միավորումների համագործակցությամբ հարձակման անցնելով Ուռիվ գյուղի շրջանում, Վորոնեժից հարավ ճեղքելով հակառակորդի երեք խորը էշելոնացված պաշտպանության ամրությունների գծերը, գեներալ Մարտիրոսյանի զորամասերն ազատագրում են Օստրոգոժսկ քաղաքը։ Հմտորեն կիրառելով թշնամու ուժերի թևանցման տակտիկան, դիվիզիայի զորամասերը փետրվարին մեծ հաջողությամբ մասնակցում են Ստարի Օսկոլ, Կորոչա, Բելգորոդ, Խարկով, սպա Պիսարևկա, Տրոստյանեց, Գադյաչ քաղաքների և շատ ուրիշ բնակավայրերի ազատագրմանը, ոչնչացնելով ու գերելով հազարավոր հիտլերական զինվոր ու սպա, դրավելով մեծ քանակությամբ սպառազինություն։

Այդ հաղթանակների համար 340-րդ դիվիզիան և նրա հրամանատար գեներալ-մայոր Մարտիրոսյանը նշվում են Գերագույն Գլխավոր Հրամանատարի հրամաններում։ 1943 թ. փետրվարի ընթացքում գեներալը պարգևատրվում է «Սուվորովի» երկրորդ աստիճանի և «Կարմիր դրոշի» շքանշաններով։ Վորոնեժի ռազմաճակատի ռազմական խորհուրդը և նրա հրամանատարը 40-րդ բանակին ուղարկած հրամանում, հանդիսավորապես բերելով ձմեռային կամպանիայի արդյունքները և շնորհակալություն հայտնելով բանակի դիվիզիաների անձնակազմին ու հրամանատարներին ձեռք բերած հաղթանակների համար հատուկ կետով արձանագրել է. «առանձնապես նշում

---

1 ԳԱ Պատմության ինստիտուտի Հայրենական պատերազմի պատմության կաբինետի արխիվ, ֆ. 19, դ. 12, թ. 7։

ևմ դիվիզիայի հրամանատար գեներալ-մայոր Մարտիրոսյանի լավ աշխատանքը մարտեր ղեկավարելու գործում»[2]։

1943 թ. հուլիսի 8-ին վերադաս հրամանատարությունը գեներալ Մարտիրոսյանին առաջ քաշելով, նշանակում է 50-րդ հրաձգային կորպուսի հրամանատար, որը մտնում էր 38-րդ բանակի մեջ։ Այդ բանակը պաշտպանական մարտեր էր մղում Սումի քաղաքից արևելք՝ նախապատրաստվելով Կարմիր Բանակի խոշոր հարձակումներին Ուկրաինայի տերիտորիան ազատագրելու համար։ 50-րդ կորպուսի մեջ էին մտնում 240, 232 և 167-րդ հրաձգային դիվիզիաները։

Գերմանացիները երկար ժամանակ ամրացել էին Սումի քաղաքում։ Գեներալ Մարտիրոսյանի կորպուսը օգոստոսի 8-ին գրոհի անցնելով, համառ մարտերից հետո սեպտեմբերի 2-ին ազատագրում է ուկրաինական մարզային այդ կենտրոնը, ապա Ռոմնի և Պրիլուկի քաղաքները։ Այնուհետև գետանցելով Դեսնան, կորպուսը մոտենում է լայնահուն Դնեպրին և սեպտեմբերի երկրորդ կեսին Կիևից հյուսիս մարտերով հաղթահարելով ջրային այդ խոշոր բնագիծը ամուր պլացդարմ է գրավում նրա աջ ափին։ Դա սրարշավ մի զորաշարժ էր։ Թշնամու ո՛չ օդային ու հրետանային ռմբակոծությունները, ո՛չ էլ տանկերի ու հետևակային զորքերի համառ դիմադրությունը չկարողացան կասեցնել կորպուսի դիվիզիաներին, որոնք հուլիս-սեպտեմբեր ամիսների ընթացքում հետապնդելով նահանջող թշնամուն և մարտերով 337 կիլոմետր առաջ շարժվելով դեպի արևմուտք, ազատագրեցին 569 բնակավայր, ոչնչացրին ավելի քան 30 հազ. ֆաշիստական զինվոր ու սպա, վերցրեցին մեծ թվով գերիներ, սպառազինություն ու տեխնիկա։

Գերագույն Գլխավոր հրամանատարը շնորհակալություն է հայտնում կորպուսի միավորումների անձնակազմին և նրա 340, 232 և 167-րդ դիվիզիաներին շնորհում է «Սումիյան», իսկ սեպտեմբերից կորպուսի մեջ մտած 163-րդ դիվիզիային «Ռոմնիյան» կոչումը։

Մարտիրոսյանը զարգացած, կուլտուրական զորավար է, հոգատար մարտիկների նկատմամբ։ Դնեպրի ափերին մղվող մարտերի օրերին, ռազմաճակատում Մարտիրոսյանին այցելած սովետական ականավոր գրող Իլյա Էրենբուրգը նրա մասին գրել է. «Բրովարիում Վ. Ս. Գրոսմանի հետ մենք մինչև կես գիշերը նստեցինք գեներալ Ս. Ս. Մարտիրոսյանի մոտ։ Նա մեզ զարմացրեց իր մարդկայնությամբ, հումանիզմով, մտքերի և զգացմունքների արտասովոր ազնվությամբ»[3]։

1943 թ. նոյեմբերին Կիևի ազատագրման մարտերի ժամանակ Կիևը գրոհող 38-րդ բանակի շարքերում էր նաև Մարտիրոսյանի կորպուսը։

1943 թ. նոյեմբերի 5-ի լույս 6-ի գիշերը, Ուկրաինական առաջին ռազմաճակատի քաջարի զորքերը ազատագրեցին Սովետական Ուկրաինայի մայրաքաղաք Կիևը։ Տանկային զորամասերի հետ առաջինը քաղաք մտան Մարտիրոսյանի հրաձգային կորպուսի դիվիզիաները։ Գերմանական օկուպանտներից ազատագրված Կիևի կայազորի առաջին պետ է նշանակվում գեներալ Մարտիրոսյանը, որը պարգևատրվում է Լենինի շքանշանով։

Կրնկակոխ հետապնդելով թշնամուն Մարտիրոսյանի գլխավորած քաջարի զորքերը այնուհետև ազատագրում են Վասիլկովը, Ֆաստովը, Ժաժկովը, Բելայա-Ցերկովը քաղաքները։ Սկսվում է հերոսապատումներով լի մարտերի մի նոր շրջան։ Ճեղքելով թշնամու ուժեղ ամրությունների բնագծերը, կորպուսի դիվիզիաները Ուկրաինական երկրորդ ռազմաճակատի զորքերի կազմում պետանցում են հարավային Բուգը և Դնեստրը և 1944 թ. հունվարի 5-ին ազատագրում Բելայա-Ցերկովը։ Ապրիլի 3-ին կորպուսը առաջինների թվում հասնում է սովետական պետական սահմանին, մտնում Ռումինիա և ազատագրում Խատին, Դորոխոյ, Սերետ, Սուչավա, Ռեղնուցի, Մարգինա, Սոլկա, Միխայիլեն քաղաքներն ու 377 ուրիշ բնակավայրեր։ Այդ հաղթանակների համար կորպուսի դիվիզիաները պարգևատրվում են շքանշաններով, դառնում են կարմրադրոշ և Բոգդան Խմելնիցկու շքանշանակիր միավորումներ։

Երկրորդ անգամ Սուվորովի 2-րդ աստիճանի շքանշանով է պարգևատրվում կորպուսի հրամանատար գեներալ-մայոր Մարտիրոսյանը։

1944 թ. ապրիլից Մարտիրոսյանը 40-րդ բանակից փոխադրվում է Ուկրաինական երկրորդ ռազմաճակատի 52-րդ բանակ և նշանակվում նրա 73-րդ հրաձգային կորպուսի հրամանատար։ Այդ կորպուսի կազմումն էին 50, 115 և 254-րդ հետևակային դիվիզիաները։

Հայ ժողովրդի արժանավոր զավակը, որը նախորդ մարտերին ցույց էր տվել զորավարական փայլուն կարողություններ, ռազմական լայն մասշտաբի գործողություններ պլանավորելու և կենսագործելու հմտություն, շարժվում է դեպի Կարպատները։ 1944—1945 թթ. նա իր նոր կոր-

2 ՀՊՊԿ-ի արխիվ, ֆ. 19, գ. 18, թ. 11։

3 «Литературная газета», 21 августа 1962 г.

պատով մեծ հայրդությամբ մասնակցում է Ուկրաինական 2-րդ և 1-ին ռազմաճակատների ձեռնարկած կարևոր բոլոր օպերացիաներին՝ Յասսի-Քիշինևյան խմբավորման գախչախմանը և Սանդոմիրյան հզոր պլացդարմի ստեղծմանը։ Խորտակիչ հարվածներ հասցնելով թշնամուն և կրնկակոխ հետապնդելով նրա բարոյալքված զորքերին 73-րդ կորպուսի զորամասերը Ուկրաինական 1-ին ռազմաճակատի զորքերի կազմում հունվարի 21-ի գիշերը մտնում են Գերմանիայի տերիտորիան և դեռանցելով Օդերը, Նեյսեն շարունակում իրենց հաղթարշավը դեպի Բրեսլաու և Տիլզիտ բաղաքները։

Այդ մարտերի ընթացքում Մարտիրոսյանի միավորումը հինգ անգամ նշվում է Գերագույն Գլխավոր հրամանատարի հրամաններում։ Կորպուսի դիվիզիաները անվանվում են «Օդերյան», իսկ նրա հրամանատար Մարտիրոսյանը երկրորդ անգամ պարգևատրվում է Լենինի շքանշանով և «Կարմիր դրոշի» ևս երկու շքանշաններով։

Վրա է հասնում բեռլինյան օպերացիան։ Մարտիրոսյանն իր կորպուսով նորից Ուկրաինական Առաջին ռազմաճակատի քաջարի զորքերի շարքերում է, նրանց հետ միասին դրոհում է Բեռլինի վրա։

Ապրիլի 16-ի լուսաբացին ավիացիայի ու հրետանային ոմբակոծությունից հետո, նրա զորամասերը ացնելով Նեյսե գետը, թշնամուն դուրս են մղում խրամատներից և մոտենում Բեռլինի մատույցներին։

Մարտիրոսյանի կորպուսը հենց միայն Գերմանիայի տերիտորիայում գրավել է 16 քաղաք, ավելի քան 1000 բնակավայր, ոչնչացրել ավելի քան 20.600 ֆաշիստական զինվոր ու սպա, 83 տանկ, 21 ինքնաթիռ, գերի վերցրել մեծ թվով գերմանացիների, ռազմական գույք և այլն։ Այդ մարտերում կորպուսի մարտական առաջադրանքները գերազանց կատարելու և անձնական խիզախության համար Սարգիս Մարտիրոսյանին շնորհվում է Սովետական Միության Հերոսի բարձր կոչում։

Բեռլինի մատույցներից Մարտիրոսյանը իր կորպուսով, մի շարք այլ միավորումների թվում շարժվում է Չլբայի ափերով դեպի Չեխոսլովակիա և պատերազմն ավարտում 1945 թ. մայիսի 10-ին՝ մասնակցելով Պրագայի ազատագրմանը, որի համար պարգևատրվում է Չեխոսլովակյան «Սպիտակ առյուծի» երկրորդ աստիճանի և «Խաչ սուսերով» մարտական շքանշաններով։

Մարտիրոսյանը ուկրաինական և չեխ եղբայրական ժողովուրդների սիրելի զորավարներից մեկն է։ Նա հերոսական մարտեր մղեց Ուկրաինայի ամեն մի թիզ հողի համար, մի շարք խոշոր միավորումների թվում օգնության հասավ ապստամբած Պրագային, որն արյունաքամ էր լինում։

Ավարտվեց Հայրենական Մեծ պատերազմը։ Հայ ժողովրդի արժանավոր զավակը մարտական փառքով վերադարձավ հայրենի տուն։

Բանակի հրամանատարությունը 1945 թ. մայիսի 15-ին Մարտիրոսյանի բնութագրում գրել է.

«Հայրենական Մեծ պատերազմի մարտական գործողությունների ամբողջ ժամանակամիջոցում գեներալ-մայոր Մարտիրոսյանը ցույց է տվել զորքերն հմտորեն ղեկավարելու վարպետության օրինակ, մարտերում ցուցաբերել է քաջություն ու խիզախություն, Հայրենիքին անսահմանորեն նվիրվածություն։ Նա դաստիարակել է հարյուրավոր, հազարավոր շքանշանակիրներ ու հարյուրավոր Սովետական Միության Հերոսներ»[4]։

Մարտիրոսյանի կուրծքը զարդարված է 14 մարտական շքանշաններով՝ 4 Լենինի, 4 Կարմիր դրոշի, 2 Սուվորովի երկրորդ աստիճանի, Կարմիր աստղի, Հայրենական պատերազմի առաջին աստիճանի և երկու Չեխոսլովակյան շքանշաններով ու մի շարք մեդալներով։

* *

Փառաբանված գեներալ Սովետական Միության Հերոս Սարգիս Սողոմոնի Մարտիրոսյանը այժմ ապրում է Երևանում։ Նա կայտառ է, երիտասարդական ավյունով ակտիվորեն մասնակցում է պարտիական, հասարակական-քաղաքական աշխատանքներին, երիտասարդության ու պատանիների դաստիարակության գործին։

Ե. ԽԱԼԵՅԱՆ

---

[4] Архив МО СССР, ГУК, Дело 10/170, л. 152.